

УДК 549-05(477)

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ АКАДЕМІКА ОЛЕКСАНДРА СЕРГІЙОВИЧА ПОВАРЕННИХ

О. Матковський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Грушевського, 4, 79005 м. Львів, Україна
E-mail: mineral@franko.lviv.ua*

У лютому 2015 р. минуло 100 років від дня народження академіка О. С. Поваренних – видатного українського вченого-новатора, мінералога і кристалохіміка, засновника кристалохімічного напрямку в мінералогії в Україні та української наукової школи з кристалохімії і фізики мінералів.

Олександр Сергійович народився 3 лютого 1915 р. у Петрограді. У 1932 р. вступив до Ташкентського геологорозвідувального технікуму, а 1935 р. – до Середньоазійського індустріального інституту (м. Ташкент), гірничий факультет якого успішно закінчив 1940 р. У роки Другої світової війни воював на фронті, пройшов шлях від солдата до капітана, начальника штабу інженерного батальйону.

Після війни Олександр Поваренних навчався в аспірантурі Ленінградського гірничого інституту (нині Санкт-Петербурзький технічний університет). У 1949 р. захистив кандидатську дисертацію й переїхав у Кривий Ріг, де працював до 1960 р. спочатку асистентом, а потім доцентом, професором і завідувачем кафедри мінералогії і кристалографії Криворізького гірничорудного інституту (нині Криворізький національний університет). У 1957 р. О. Поваренних захистив докторську дисертацію і згодом отримав учене звання професора.

У 1960 р. О. Поваренних переїхав до Києва й відтоді працював завідувачем відділу мінералогії і кристалохімії спочатку в Інституті геологічних наук, а потім – в Інституті геохімії і фізики мінералів АН УРСР (нині Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені акад. М. П. Семененка НАН України). У 1969 р. Олександра Сергійовича обрано членом-кореспондентом, а 1973 р. – академіком АН УРСР. Помер учений після тяжкої хвороби 5 травня 1986 р.

Спектр наукових досліджень О. Поваренних достатньо широкий і багатогранний: кристалохімія, фізика мінералів, історія і методологія мінералогії та геології, питання філософії природознавства. Він є автором понад 400 публікацій, серед яких шість монографій і близько 80 рецензій.

У 1950-х роках учений опублікував серію статей, присвячених розробці кристалохімічної теорії властивостей мінералів. Він проаналізував з кристалохімічних позицій природу основних фізичних і фізико-хімічних властивостей мінералів – блиск, забарв-

лення, люмінесценцію, кристалооптичні, магнітні, механічні й електричні властивості, температуру плавлення тощо.

Найвизначніше новаторське досягнення О. Поваренних, яке має світове значення, – це створення кристалохімічної класифікації мінеральних видів. Її наведено у фундаментальній монографії “Кристаллохимическая классификация минеральных видов” (1966). У 1972 р. цю працю видано в США у двох томах англійською мовою (з деякими авторськими доповненнями). За цю книгу вчений удостоєний премії імені В. І. Вернадського АН УРСР. У праці наведено оригінальну систематику всіх відомих на той час мінералів зі стислою характеристикою кожного мінерального виду, цікаву історію періодизації мінералогії, оригінальні визначення основних понять мінералогії – мінерального виду, підвиду, різновиду й відміни, викладено принципи написання кристалохімічних формул і складання раціональних назв мінералів.

З кристалохімічних позицій учений детально дослідив природу однієї з найважливіших властивостей мінералів – твердості – і вивів її основне рівняння. У цьому сенсі найвідомішою є монографія О. Поваренних “Твердость минералов” (1963), у якій наведено приклади застосування рівняння твердості для вирішення завдань, пов’язаних із синтезом твердих і надтвердих матеріалів. Учений започаткував симетрично-статистичний напрям у мінералогії (розподіл мінералів за сингоніями, видами симетрії та просторовими групами) та ІЧ-спектроскопічні дослідження мінералів. У праці “Связь ИЧ-спектров с кристаллохимическими факторами” (1970) О. Поваренних запропонував універсальне рівняння силової константи для кількісної оцінки частоти основних характеристичних смуг коливання в ІЧ-спектрах мінералів, яке дає змогу вирішувати низку важливих завдань – від теоретичних проблем мінералогії і кристалохімії, точної діагностики мінералів до питань генетичної мінералогії. Результати широкомасштабних досліджень мінералів різних класів висвітлені в численних публікаціях (значна їхня частина – разом з учнями – С. Геворкян, О. Платоновим, А. Тарашаном та ін.) і узагальнені в тритомній рукописній праці “Природа химической связи и опись инфракрасных спектров минералов”, яка на той час була найповнішим довідником з ІЧ-спектрів мінералів (близько 2 200 мінеральних видів).

Вагомим є внесок О. Поваренних в історіографію мінералогічної науки. Дослідник дійшов висновку, що підставою для виділення періодів чи етапів історії мінералогії є ступінь вивченості природи мінералів. Учений приділяв значну увагу питанням методології не тільки в мінералогії, а й під час вивчення загальногеологічних проблем. З його ініціативи та за його редакцією почали видавати спеціальні наукові збірники: “Диалектика развития и теория познания геологии” (1970), “Методологические вопросы геологических наук” (1974), “Методологические проблемы геологии” (1975).

Багатогранною була науково-організаційна діяльність О. Поваренних. Він був членом-кореспондентом Міжнародного комітету з історії геологічних наук, з 1961 по 1970 рр. очолював Українське відділення Всесоюзного мінералогічного товариства, на базі якого заснував республіканський міжвідомчий збірник “Конституция и свойства минералов” (1966–1979) і був його незмінним редактором. Олександр Сергійович також був членом редколегій багатьох наукових видань, редактором наукових збірників і монографій, заступником головного редактора “Мінералогічного збірника”. Учений брав активну участь у багатьох наукових форумах (Міжнародні геологічні конгреси, з’їзди Міжнародної мінералогічної асоціації, Карпато-Балканської геологічної асоціації та ін.),

був організатором і головою оргкомітету Третьої всесоюдної наради з ізоморфізму в Києві, одним із організаторів Першої всесоюдної школи з фізики мінералів.

Науковий та науково-організаційний доробок Олександра Сергійовича Поваренних високо оцінено на державному та міжнародному рівнях. Його обрано почесним членом Всесоюзного та Українського мінералогічних товариств, дійсним членом мінералогічних товариств Великої Британії, Ірландії, Франції, Італії, США, Канади, Японії та інших країн. Він є лауреатом Державної премії УРСР у галузі науки і техніки та вже згадуваної премії імені В. І. Вернадського АН України, удостоєний почесного звання Заслуженого діяча науки і техніки УРСР, нагороджений орденами і медалями.

Пам'яті акад. О. Поваренних присвячено окремі номери "Мінералогічного журналу" (1995. Т. 17. № 1; 2005. Т. 27. № 2; 2015. Т. 37. № 1), публікації на сторінках "Записок Українського мінералогічного товариства" та "Мінералогічного збірника".